

GALATASARAY TIBBİYESİ

Berna Arda*

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun sürdüregeldiği sistemin tüm kurumlarıyla birlikte çökmekte olduğu gerçeğinin açıkça ortaya çıktığı dönemdi. Ülkenin ekonomisi, Avrupa'da bu yüzyılın ilk yarısında iyice hızını almış olan, endüstri devriminin gereklerine ayak uyduramıyordu. Halk yoksul düşmüştü. Ordu birbirini izleyen yenilgiler alıyor, öteki ülkelerle yapılan antlaşmalarla sürekli ödünler veriliyordu (1779 Aynalıkavak Antlaşması, 1827 St. Petersburg protokolü vb...) (13). Askeri gücü oluşturan yeniçeri ocağında tehlikeli gelenekler yaygınlaşmıştı ve «Devlet ocak içindir» ilkesi egemendi. Merkezi yönetim otoritesinin sarsılması sonucu, eyaletlerde birbiri ardı sıra ayaklanmalar çıkıyordu. (Sırp isyanı (1804), Eflak ve Boğdan isyanları (1820), Mora isyanı (12.2.1821) örnek olarak verilebilir). 1831 - 1833 Mehmet Ali Paşa isyanında açıkça görüleceği gibi, Osmanlı İmparatorluğu artık yabancı ülkelerin kendi iç sorunlarına karışmasına bile açık durumdaydı (6). Mehmet Ali Paşa ile antlaşma, ancak Rusların Şubat 1833'de Visamiral Lazarev komutasındaki dokuz savaş gemisini Büyükdere önlerinde demirlemeleri ve bir ay sonra da 15 bin kişilik Rus kuvvetini Boğaz'ın Anadolu yakasına yerleştirmeleri ile, 14 Mayıs 1833'de gerçekleştirilebilmişti. Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu artık siyasal bağımsızlığını yitirmişti. «Ulema» hâlâ medrese eğitiminden geçmekteydi ve sahip oldukları «bilimsel» (!) bilgiler Aristo geleneğiyle sınırlıydı. Şariat düzeni devlet yapısına egemendi ve toplumsal, siyasal, askeri, hukuki, bilimsel... her alanda yetkiliydi. Bunun sonucu olarak; dönemin olayları ve gerileme nedenleri yanlış bir anlayışla ele alınıyor, mutlak başarısızlığı yaratan etkenler yine aynı şekilde kavranmaya çalışılıyordu.

* A. Ü. Tıp Fakültesi Deontoloji ABD Araştırma Görevlisi

Bu yanlı tutum, yöneticileri, başarısızlık nedenlerini «askeri ve teknik güç eksikliği»nde aramaya yöneltmişti. Önerilen çözümler de; bu noksanı Avrupa'nın teknolojisi ile kapatmak, oradan uzmanlar getirmek şeklinde olmuştu. Bu anlayışın uzantısı olarak, Batılı anlamda ilk okul 1734'de Üsküdar Toptaşı'nda açılan mühendishaneydi. Ahmet Paşa'nın Humbaracı Ocağı ile birlikte bu «mühendishane» bir süre sonra, isyan korkusu yüzünden, kapatılacaktı (13). «Batıdan gelen herşey gavur icadıdır» kanısının genelgeçer ilke olduğu bir ortam elbette yeni uygulamalara, yeni anlayışlara kapalı olacaktı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğunda bütün ıslahat «tepeden inme» gerçekleştiriliyor ve bunların başarıları uygulayan yöneticinin kişiliğine ve kudretine bağlı kalıyordu (6). 1773'te Mühendishane-i Bahri-i Humayun (Denizcilik Okulu) ve 1794'te Mühendishane-i Berri-i Humayun (Topçu Okulu) açılırken de, Orduyu kalkındırmak yoluyla, yitirilmiş gücü yeniden kazanmak yegâne amaç olacaktı (4).

Tıphane'nin Açılması

Batı modelinde bir okul niteliği taşıyan Tıphane'nin açılması da, yine bu tek yanlı yaklaşımın uzantısı olsa gerektir. Çünkü okulun bilimsel eğitim vermesi değil, Ordunun hekim ve cerrah açığını karşılaması planlanmıştı. Bu nedenle okul, çağdaş tıp eğitiminin gerektirdiği diseksiyon uygulamalarından da, laboratuvar çalışmalarından da yoksun bırakılmıştı. Aslında ülkemizde diseksiyona dayalı anatomi dersleri veren ilk tıp okulu III. Selim döneminde, 1805'de, Kuruçeşme'de açılmış; ancak gericilerin tepkisini çekmemek için okula yalnız Rum öğrenciler alınmış ve sadece müslüman olmayanların cesetleri kadvıra olarak kullanılmıştı (1). Fakat okul uzun ömürlü olmamış, yöneticisi Dimitraşko Maruzbeyzade'nin -Ruslar için çalıştığı gerekçesiyle- idam edilmesi sonucu, kapatılmıştı (2).

Tıphane-ya da «Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure»- işte böyle bir ortamda, gericilerin baskılarının sık sık duyulduğu koşullarda, Şehzadebaşı'nda açıldı (14 Mart 1827) (1,2,7,8,9,14). II. Mahmut döneminin Hekimbaşı ve kendisi de bir din bilgini olan Mustafa Behçet Efendi'nin (1774 - 1832) okulun kurulmasında önemli rolü vardır. Ancak, bir yandan karantina yönetiminin kurulmasındaki olumlu çalışmaları, öte yandan kardeşi Abdülhak Molla ile birlikte yazdıkları ve hiçbir bilimsel temele dayanmayan bazı kitapları ile Mustafa Behçet

Efendi ilginç bir kişilik sergilemektedir (8). Yalnız İslam gençlerinin alındığı bu okulda öğretim dili Fransızcadı (Kimi kaynaklara göre önceleri bir süre İtalyanca kullanılmıştı (1)). Ancak 37 yıl sonra, 1864'de sivil Tıbbiyenin açılmasıyla Türkçe benimsenecek (15) ve bizde «bilim dili» niteliğini kazanacaktı). Tıphaneye girişi özendirmek amacıyla giriş sınavı yapılmıyordu ve sınıf geçmek için sınav sistemi de yoktu. Okula girmek isteyenlerin isimlerini kâtip Hacı Fevzi Efendi'ye yazdırmaları yeterliydi (9). Eğitim ve öğretim, Tulumbacıbaşı Konağında yapılmaktaydı. Derslerin çoğunu Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, diğerlerini de ,başta kardeşi Abdülhak Molla olmak üzere, Münecim Osman Efendi, Edirneli Hekim Stefanaki ve Boğos Efendi veriyorlardı. Eğitim medrese döneminde olduğundan pek farklı değildi; büyük ölçüde ezbere dayanmakta, tartışmaya yer verilmemekte idi. Zaten okulda bir münecimin tıp dersi veriyor olması bile yeterince düşündürücüdür. Anatominin ve doğum konularının modeller üzerinde çalışıldığı Tıphane'de, zamanın geçerli dünya görüşünden pek sapılmamış, dinsel tıp anlayışına ve skolastik yaklaşıma yer verilmiştir. Tıphaneyi Mustafa Behçet Efendi yerine, çok yönlü aydın kişiliğiyle Şanizade Ataullah kürsaydı Okul ve onun verdiği eğitim bu durumundan farklı olur muydu? Tarihsel olayların «unique» niteliği, elbette bazı varsayımlardan öteye gidemememize yol açacaktır. Ancak burada, Şanizade örneğinde görüldüğü gibi, aydın ve çağdaş kişiliğin baskılanması gereği duyularak, Ataullah Efendi'nin, önce entrikalarla «Vakanüvis»likten azlettirildiğini (1825), bir yıl sonra da Tire'ye sürüldüğünü, bu düzenlerde Mustafa Behçet Efendi ve kardeşinin etkin rol aldığını (12) belirtmeliyiz.

İlk açıldığı yıl Cerrahhane'ye yirmi öğrenci alınmıştı (3). Ancak okul, süregelen cephe savaşlarının doğurduğu cerrah gereksinimini karşılamaktan uzaktı. Bu açığı kapatmak amacıyla Topkapı Sarayı'nın surdışı kısmındaki üç hasta koğuşu «Cerrahhane» olmak üzere ayrıldı. Daha önce Tıphanede eğitim gören Cerrahhane öğrencileri de 1831'de Sarayburnu'na taşındılar. Fransa'dan Sade de Calère adlı bir cerrah bu okulun başına getirildi (1,3,14,15,16). Okul yatılıydı ve askeri disiplin egemendi. Eğitim dili, Tıphane'den farklı olarak, Türkçe ve öğretim süresi de 4 yıl idi (1,9, 15).

1836 yılında Tıphane ve Cerrahhane, yeniden birleştirilerek, «Mekteb-i Tıbbiye» adını aldı. Eğitim ve öğretimin Saraydaki otlukçu kışla-sında, Hekim ve Cerrah olacak öğrencilere ayrı ayrı yapılmasına başlandı. 1892'de hekim ve cerrah sınıfları birleştirilmiş (15); bundan böyle bütün öğrencilere aynı eğitim verilmeye başlanmıştır.

Eğitimde Gerçek Batılılaşma : Galatasaray Tıbbiyesi

Şimdi, bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan önemli olaya geliyoruz. 1838'de Tıbbiye Galatasaray'a taşındı. Sultan II. Mahmut bu ikinci açılış töreninde, okulun adının «Darülfünûn-u Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane»* (Osmanlı Temel Bilimler Okulu ve İmparatorluk Tıp Fakültesi) olacağını bildirdi (9). İsminden de anlaşılacağı gibi okul, sadece bir tıp fakültesi değil, bu işlevine ek olarak üstlendiği bilim öğretimi ile, bir doğa bilimleri fakültesidir. Ancak Galatasaray Tıbbiyesi'nin böyle bir işlevi üstlenmesinden sonradır ki, daha Kanuni döneminde başlayan bir süreçle baskı altına alınmış olan ve ardından Medreseden bütünüyle kovulan doğa bilimleri, hem de batılı anlamda, Türk yüksek öğrenimine yeniden girebilmiştir. Fakat dönemin reformcuları bu doğa bilimlerine «Bilim» deme yürekliliğini gösterememişler, bunları «Fünûn» yani teknik disiplinler olarak kamufle etmişlerdir. Bu ürküntü bazı tarihsel nedenlere dayanmaktadır. Mühendishanelerin ve Tıbbiyenin açılışı girişimlerini zorunlu hale getiren dönem, ülkede bütün okumuşların bilimde Batıya yönelme gereğini kavradıkları ve benimsedikleri bir dönem değildir. O zamanın aydınları olan «ulema» batının herşeyinden, özellikle pozitif bilimlerinden korkuyorlardı. Söz konusu okullar Bilim okulları olarak değil, ancak teknik okullar, «Fen» okulları olarak açılabilmişti (5). 1838 yılında ulemayı tedirgin etmeme kaygısının egemen olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim, ondan 32 yıl sonra bile, üniversitemizin çekirdeğini oluşturan temel bilimler okulumuz ancak «Darülfünûn» adıyla açılabilmiş ve bir yıl içinde ulema baskısı ile kapatılmıştı (10). Aynı ürküntünün izlerine günümüzde bile rastlıyor olmamız düşündürücüdür. Bugün hâlâ birçok üniversitemizin temel bilimler fakülteleri «Fen Fakültesi» adını taşımaktadır.

(*) Adli, Sultan II. Mahmud'un şiirlerinde kullandığı mahlaştır.

II. Mahmud Galatasaray Tıbbiyesi'nin açılış söylevinde, eğitim dili üzerinde önemle durmuştur. Kısaca; bizde eski dönemlerde Arapça yazılmış kitapların okunduğunu, fakat «tıp fenni» ni çağın gerektirdiği gibi bilen hekimlerimizin azaldığını, artık tıbbi (gelişmeleri ve yenilikleri ile birlikte) Avrupa'dan öğrenmemiz gerektiğini, tıp kitaplarının Türkçeleştirilmesinin çok zaman alacağını, oysa Ülkenin özellikle Ordunun tez elden çok sayıda hekime gerek duyduğunu belirterek; Tıbbiye-i Şahane'de eğitim dilinin «şimdilik» Fransızca olması gerektiğini vurgulamıştır (14,15). Aynı konuşmasında, Tıbbiye öğrencilerine okulda kaldıkları süre içerisinde her türlü gereksinimlerinin karşılanacağına ilişkin söz veren Sultan Mahmut, öğrencilerin yemeklerinde «sıcakların kebaba, soğukların çileğe varıncaya kadar» bulunacağını bile belirterek, söylevini başarı dilekleriyle bitirmiştir (9).

1827'de açılan Tıp okulu, medrese anlayışının etkisi altında olduğu için, Batı'daki gelişmelerin uygulanabileceği bir değişiklik yapılmak isteniyordu. Bu amaçla 1838'de, Viyana elçiliğimizin aracılığıyla, Avusturya Joseph Akademisinden Dr. Karl Ambrois Bernard ve Dr. Neuner İstanbul'a getirildiler. Dr. Bernard'a «Muallimi-i Evvel» (öğretim sorumlusu) sanı ve yetkisi verilirken, Nazırlığa (okul yöneticiliğine) de Abdülhak Molla atanmıştır (1,8,11,14).

Galatasaray'daki okul binasında öğrencilerin kalacakları yatakhaneler ve çalışma odaları, hasta koğuşları bulunuyordu. Ayrıca «Teşrihane» (otopsi salonu), «Temasil ve Tesaviri Teşrihiye» (anatomi mulaj ve planşları) odası ile kimya ve fizik araçlarının, deney takımlarının korunduğu özel bir daire hazırlanmıştı (14).

1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle ülkede bir özgürlük ortamı yaratılmış, uyruklar arasında eşitlik ilkesi benimsenmişti. Bunun sonucu olarak, Müslüman olmayan gençler de 1841'den itibaren Tıbbiye'ye alınmaya başlamışlardı (15) (Oysa Türk kadınlarının kendi ülkelerindeki tıp fakültelerinde öğrenciliğe kabul edilmek için 1922-1923 öğretim yılını beklemeleri gerekecekti).

Dr. Bernard'ın Tıbbiye'ye Katkıları

Tıbbiye'nin başına getirildiğinde Dr. Bernard, Osmanlı tıp eğitimi medrese yaklaşımından çıkarıp dönemin çağdaş bilimsel anlayışına yaklaştırmak için, köklü değişikliklere gider. Öğrencilerin Anatomî derslerini kadavralar üzerinde yapabilmeleri için izin alır. Dr. Bernard, 1841'de düzenli olarak diseksiyon ve otopsi uygulamalarını başlatır (15,16). Sadece bu olay bile ülkemizdeki tıp eğitiminin «skolastik görüşler» den kurtulup, laik nitelik kazanması yolunda atılmış bir adım olarak büyük önem taşımaktadır. Geniş bir Tıbbiye Kütüphanesi'nin düzenlenmesi (1837), Eczacılık sınıflarının açılması (1839), bir Botanik Bahçesinin kurulması, laboratuvarların geliştirilmesi, polikliniklerin açılması (1842), uygulamalı derslerin verilmesi ... Dr. Bernard'ın diğer katkıları arasındadır (2,14,15). Öğrenciler Beşinci Sınıfta «Fenni Vilâde ve Kibâle (doğum tekniği ve ebelik sanatı)» dersi almaktadırlar; konular fantomlar üzerinde anlatılmaktadır (Ancak 1840'da bir Ebe Okulu açılmış, 1848 yılında da kurslar yoluyla ebelelerin eğitilip diploma verilmesine (3) başlanmıştır). Böylece, bütün bu çalışmaların sonucunda, Tıbbiyede çağdaş bir eğitim ortamının havası esmeye başlamıştır.

Dr. Bernard İstanbul'da kaldığı süre içinde öğrencilere Avusturya Hastanesi'nde ve Beyoğlu Belediye Hastanesi'nde klinik dersleri vermiş, demonstrasyonlar yapmış ve tıp tarihimiz açısından kaynak niteliği taşıyan kitaplar hazırlamıştır(*). O, ayrıca Viyana'da yayınlanan tıp dergilerine de makaleler ve Okulun ilerleyişi konusunda raporlar göndermiştir. Çağdaş kişiliğine ve organizatör ruhuna, Tıbbiyemizin çok şeyler borçlu olduğu Dr. Bernard 38 yaşında iken, 2 Ekim 1844'de ölmüştür (11,15).

(*) 1 — *Eléments de Botanique*, Imprimerie de Castro, Constantinople, 1842 (344 sayfa, 4 planş, 14x20 cm. kâğıt cilt).

2 — *Précis de percussion et d'auscultation à l'usage de ses leçons*. Imprimerie de l'indicateur Byzantin, Constantinople, 1843 (90 sayfa, 13.5x20 cm, ciltsiz).

3 — *Pharmacopoea Castrensis Ottomane-Pharmacopée Militaire Ottomane*, Imprimerie de Henri Cayol, Constantinople, 1844 (161 sayfa, 18x23 cm). (Ülkemizde yazılan ilk kodeks sayılır, «reçete yazımı» da bu dönemlerde başlamıştır).

4 — *Kaplıca risalesi* (Bains de Brousse adlı kitabın çevirisi), İstanbul, 1848 (99 sayfa, 2 resim, taş baskı).

Mezuniyet ve Sonrası

Galatasaray Tıbbiyesi ilk mezunlarını 1843'de vermişti. Hekim adayları 26 Ağustos Çarşamba günü Sultan Abdülmecit, Devlet ileri gelenleri ve Eflak Voyvodasının huzurunda sınava alınmışlardı. Tıbbiye sivil bir okul niteliğindeydi ama, hekimler okulu bitirdikten sonra, ordunun gereksinimini karşılamak üzere, askeri rütbeler alıyorlardı (9). Diplomalarını alan bu ilk grup hekimden onikisine Albaylık ve Yarbaylık, otuzbirine Binbaşılık, onbeşine Yüzbaşılık rütbesi verilmiş ve öncelikle Rumeli ordularına atanmışlardı (3). Hekimlerin, bitirme sınavına girerken, bir doktora tezi hazırlamaları gerekiyordu. Örneğin; okul nazırı Abdülhak Molla'nın oğlu olan Hayrullah Efendi de ilk mezunlar arasındaydı ve «Makalât-ı Tıbbiye» adlı tezini Dr. Bernard'a sunmuştu.

Galatasaray Tıbbiyesinin mezun vermesini izleyen yıl, ilk «umumi muayenehane» (genel poliklinik) İstanbul'da Beyazıt'ta açılmıştı.

Mezuniyet sonrası eğitime, Batı örneğine uygun Doktora ve Bakalorya derecelerine önem verilmiş, başarılı hekimler Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gönderilmişlerdir. Aslında, ilk kez II. Mahmut döneminde, Tıp öğrencilerinin Avrupa'ya yollanmasına karar verilmiş ise de, halkın tepkisi düşünülerek, vazgeçilmişti. Böylelikle, ancak 1844'de, yeni mezun dört hekim Viyana'ya giderek orada Prof. Spitzer ile çalışmalar yapmış ve bilimsel yeterliliklerini kanıtlamışlardır (14,15). Bu sıralarda bir tıp dergisi çıkarılması için girişimlerde bulunulmuş, ilk tıbbi içerikli dergimiz 1849 yılında Mekteb-i Tıbbiye Matbaası'nda basılmıştır. Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanan «Vekayi-i Tıbbiye»; tıp literatürünü, ilginç gözlemleri ve az rastlanan olguları kapsamaktadır (7).

1849'da Galatasaray'daki okul binasının yanmasıyla, tıp fakültesi Haliç'teki Humbarahane'ye taşınmıştır (15). Tıbbiyenin bundan sonraki serüveni yazımızın kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak unutulmaması gereken; Galatasaray Tıbbiyesi'nin çağdaş eğitim anlayışıyla, kendisini izleyen okulların yapılanmasında etkili olduğu ve ülkemizdeki bütün tıp fakülteleriyle arasında organik bir bağ bulunduğu gerçeğidir.

SONUÇ

Galatasaray Tıbbiyesi'nin yeterli sayıda mezun verememesi ve eğitimin medrese anlayışından bütünüyle arınmamış olması gibi nedenlerle, hekim yetiştirilmesinde ve hekimlik uygulamalarında daha uzun süre geleneksel çizgiden sapılamadığı ortadadır. Ancak, 1827'de gerici baskılar altında açılan ve ardından Dr. Bernard'ın katkılarıyla zenginleşen tıbbiye, özellikle 1838'den sonra temel bilimlere dayalı eğitime yer vermesiyle, ülkemizde laik tıp öğreniminin yerleşmesi yolundaki ilk adımı temsil eder.

Kronoloji (1827 - 1849)

- 1827 Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure'nin açılışı.
- 1831 Cerrahhane'nin Sarayburnu'na taşınması ve Türkçe öğretimi.
- 1836 Tıphane ve Cerrahhane'nin Mekteb-i Tıbbiye adını alması.
- 1838 Tıbbiye'nin Galatasaray'a taşınması ve ikinci kez açılışı. «Osmanlı Temel Bilimler Okulu ve İmparatorluk Tıp Fakültesi» adını alması.
- Viyana'dan Dr. Bernard'ın getirilmesi.
- 1839 Eczacılık sınıflarının açılması.
- 1840 Ebe okulunun açılması.
- 1841 Düzenli olarak diseksiyon ve otopsi uygulamalarının başlaması.
- 1843 Tıbbiyenin ilk mezunlarını vermesi.
- 1844 Beyazıt'ta ilk genel polikliniğin açılması.
- 1847 Okulun Avrupa'da tıp fakültesi olarak kabul edilmesi.
- 1849 İlk tıbbi derginin çıkarılması.
- Galatasaray'daki okul binasının yanması.

ÖZET

Galatasaray Tıbbiyesi

Ülkemizde Batılı anlamda tıp eğitiminin başlama tarihi 14 Mart 1827 olarak kabul edilmektedir. Gerçekten de Tıphane'nin açılması, tıp eğitim anlayışının değişime uğramasında «ilk adım» niteliği taşımaktadır. 1838'den sonra Galatasaray Tıbbiyesi adını alan okul, «temel bilimlere dayalı tıp eğitimi» vermesiyle tıp eğitimimizin çağdaşlaşmasında ağırlıkla rol oynamış, onu izleyen tıp fakültelerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu yazıda, 1827 - 1849 yılları arasını

kapsayan zaman dilimi, Galatasaray Tıbbiyesi merkez alınarak ve o dönem Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel yapısı da göz önünde tutularak, sunulmuştur.

SUMMARY

Galatasaray Medical School

As must generally be known, the date 14 March 1827 has been regarded as the beginning of a Westernized medical education in this country. In fact, the opening of the Medical School («Tıphane») along modern lines should be seen as the significant «first step» in the Westernization of medical education in Turkey. With its transformation to Galatasaray Medical School («Galatasaray Tıbbiyesi») in 1838, it has played an important role in the modernization of «medical education founded on the basic sciences» and become a determining model in the shaping of medical faculties later on. The present paper is a concise presentation of the development of medical education between 1827 - 1849, with special reference to Galatasaray Medical School and also considering the epoch's general, socio-cultural trends.

KAYNAKLAR

1. Akdeniz, N. : Osmanlılarda hekim ve deontolojisi, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. yayını, (69 - 71), 1977.
2. Akıncı, S. : 14 Mart 1827 anlamı, Dirim Tom : XLV, sayı 2, (97 - 87), 1970.
3. Akyay, N. : Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık örgütleri ve sosyal kuruluşlar. H.Ü. Toplum Hekimliği Bölümü yayını, No : 20, (22 - 26), 1982.
4. Başar, Z. : 14 Mart'ın hatırlattığı gerçekler, Dirim, Tom : XLIX, (234 - 237), 1974.
5. Göksel, F.A. : (Özel görüşme), Ankara, 1989.
6. Karal, E.Z. : Osmanlı tarihi. V. Cilt, 4. bası, (6 - 10), T.T.K. Basımevi, 1983.
7. Nasuhioğlu, I. : Tıp tarihine kısa bir bakış, Ayyıldız basımevi, (94 - 97), Ankara, 1974.
8. Örs, Y. : İslâm hekimliği, Selçuklu - Osmanlı Hekimliği, A.Ü.T.F. Mec., Vol : XXVII, S : I - II, (391 - 406), 1975.

9. «Tıp fakültesi talebe cemiyetinin güzel bir eseri», (Anonim), Poliklinik, Cilt 1, No : 22, (393 - 400), 1934.
10. Uluğ, N.H. : Üç büyük devrim, (34 - 60), Baha matbaası, İstanbul, 1973.
11. Uzluk, F.N. : İstanbul Tıbbiyesi için Avrupa'dan getirilen ilk hekim, Dirim, Tom : XII, Sayı 6, (204 - 208), 1937.
12. Uzluk, F.N. : Basma ilk Türk tıp kitabı, ayrı baskı, Dirim, Sayı 5, Tom : XI, 1936.
13. Uzunçarşılı, İ.H. : Osmanlı tarihi, Cilt IV, 2. kısım, 2. baskı, (35 - 36, 186, 434 - 435), TTK basımevi, Ankara, 1983.
14. Ünver, S. : Tıp tarihi, Cilt II, (176 - 181), İstanbul, 1938.
15. Ünver, S. : Tıbbiye mektebi tarihciği, Aylık ansiklopedi, Cilt : 1, (351 - 353), 1945.
16. Ünver, S. : Osmanlı tababeti ve Tanzimat hakkında yeni notlar. Tanzimatın 100. yıldönümü nedeniyle yayınlanan kitaptan alınmış ayrı baskı, (1 - 15), Maarif matbaası, İstanbul, 1940.